

چگونگی ساخت کاغذ طلّحی و کهنه نُماسازی کاغذ

مُعز بن بادیس تمیمی صنّه‌اجی (۳۹۸ - ۴۵۴ هـ.)
 مترجم: صادق خورشاه*

چکیده: آنچه در این مقاله می‌خوانید ترجمه بخشی از فصل یازدهم از کتاب «عمدة الکُتّاب» نوشته منسوب به معز بن بادیس تمیمی صنّه‌اجی (۳۹۸ - ۴۵۴ هـ.) یکی از حاکمان مغرب اسلامی و از خاندانی معروف به «بنو زیری» می‌باشد. نویسنده کتاب خود را در یک مقدمه و دوازده فصل تألیف نموده و به جنبه‌های مختلفی از کتاب‌آرایی و مواد و وسایل مورد نیاز این فن پرداخته است. وی در فصل یازدهم به ساخت نوعی کاغذ مشهور به «طلّحی» می‌پردازد و سپس روش کهنه نُماسودن کاغذهای نو برای ترمیم کتاب‌های قدیمی‌تر را بیان می‌کند و در پایان این فصل به چگونگی انداختن نقوش مختلف و یا نوشته بر سطح بیرونی قلم‌تی‌ها می‌پردازد که برای زیبا ساختن قلم متداول بوده است؛ آنچه از این فصل در نوشته حاضر ترجمه شده تنها مربوط به چگونگی ساخت کاغذ طلّحی و کهنه سازی کاغذ می‌باشد.

کلید واژه: کاغذ طلّحی؛ آهار زدن؛ مهره کردن؛ کهنه نما سازی؛ کاغذ دست ساز.

✓ این متن برگرفته از کتاب زیر است:

رساله‌ای که در آداب کتّاب و صنعت کتّاب بودی (ترجمه عمدة الکُتّاب و عمدة ذوی الالباب)، تألیف معز بن بادیس صنّه‌اجی، ترجمه صادق خورشاه، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۰، (در دست چاپ).
 * دکترای زبان و ادبیات عرب؛ استادیار دانشگاه علامه طباطبائی.

متن ترجمه*:

مقداری پوست مرغوب و سفید شاهدهانه را می‌گیرند و الیاف آن را جدا می‌کنند، سپس الیاف را آب می‌زنند و شانه می‌کنند تا نرم شود، بعد آنها را یک شب تا صبح در آب آهک می‌خیسانند، صبح الیاف را بیرون می‌آورند و مالش می‌دهند و در طول روز جلوی آفتاب پهن می‌کنند تا خشک شوند؛ در شب دوم الیاف را دوباره در آب آهک - البته نه آب آهک قبلی - می‌خیسانند و مجدداً در روز بعد آنها را بیرون می‌آورند و مالش می‌دهند و در آفتاب پهن می‌کنند، این کار را سه شبانه روز و یا پنج و یا هفت شبانه روز تکرار می‌کنند، و چنانکه آب آهک را در هر روز دوبار عوض کنند بهتر خواهد بود.

هنگامی که الیاف کاملاً سفید شد آن را با قیچی به قطعات کوچک خرد می‌کنند و به مدت هفت شبانه‌روز در آبی پاکیزه می‌خیسانند و هر روز آب آن را عوض می‌کنند تا آهک موجود در الیاف زوده شود و بیرون برود. سپس الیاف ریز شده را در حالی که همچنان تر هستند در هاون می‌ریزند و به خوبی می‌کوبند تا نرم شوند و هیچ قطعه درشتی در میانشان باقی نماند، سپس این الیاف نرم و ریز را در ظرفی پاکیزه و پر آب می‌ریزند و با مخلوط کردن آن خمیری مانند حریره به دست می‌آورند.

سپس آماده استفاده از قالبی که به اندازه دلخواه باشد می‌شوند، و این قالب‌ها در اندازه‌های مختلف مانند یک سبد حصیری ساخته شده‌اند و چارچوب آنها باز است، پس آنها را برمی‌دارند و در زیرشان تشتی خالی می‌گذارند.

* سیاسگزاری: از آقای محمد سهرابی تهرانی به سبب ویرایش علمی و توضیح اصطلاحات متن. «نامه بهارستان»

در آب سرد برهم می‌زنند تا کاملاً مخلوط شوند و ذرات خشک و مخلوط نشده باقی نماند. سپس آن را می‌جوشانند تا بالا بیاید، هنگامی که کف کرد و بالا آمد، آن را صاف می‌کنند و ظرف را تکان می‌دهند تا جوشش آهار آرام گیرد و آماده شود.

سپس کاغذها را می‌آورند و آهار را با دست به سطح آن می‌مالند، و پس از آهار زدن، کاغذ را برشاخه چوبی می‌اندازند، هنگامی که آهار زدن و انداختن کاغذها بر چوب پایان یافت و کاغذها خشک شدند، آنها را جمع می‌کنند و طرف دیگرشان را آهار می‌زنند.

سپس کاغذهای خشک شده را یکی یکی بر روی تخته‌ای قرار می‌دهند و اندکی آب به سطح آنها می‌پاشند و آنها را جمع کرده و مرتب می‌کنند، سپس آن گونه که پارچه و لباس را مهره می‌کشند کاغذها را مهره می‌کنند و در آنها می‌نویسند.

سپس دست خود را در مخلوط خمیر فرو می‌برند و آن را به خوبی برهم می‌زنند تا کاملاً مخلوط شود. سپس مшти از آن را با دست می‌گیرند و در قالب می‌ریزند و ناهمواری‌های آن را می‌گیرند تا کاغذ به دست آمده در جایی ضخیم و در جایی نازک نباشد.

وقتی که آن را صاف کردند و آب همراه با خمیر به درون تشت خالی رفت کاغذ را در حالی که هنوز به قالب چسبیده بر می‌دارند و بررسی می‌کنند، چنانکه همان باشد که می‌خواهند، قالب را بر روی تخته‌ای برمی‌گردانند تا کاغذ روی آن بیفتد، سپس کاغذ را با دست برمی‌دارند و به دیواری صاف می‌چسبانند و چروک‌هایش را صاف می‌کنند و آن را به حال خود می‌گذارند تا خشک شود و بیفتد.

سپس برای آهار کردن آن، آرد پاکیزه و خوب آسیا شده را با ناشاسته به مقدار مساوی از هریک می‌گیرند و

کاغذگری در حال مهره کشیدن یک ورق کاغذ بر روی لوح چوبی. نقاشی بر حاشیه برگی از «مرقع جهانگیر» در حدود سال ۱۰۱۰-۱۰۲۰ هـ/ ۱۶۰۰م. (نگارخانه هنر فریبر/Freer، مؤسسه اسمیت سونیان/Smithsonian، واشنگتن، دی. سی. 54.116).

۱. این کار را برای آن می‌کنند که هنگام کشیدن مهره بر روی کاغذ حرارت حاصل از سایش مهره بر کاغذ، آن را نسوزاند.

■ شیوه رنگ کردن کاغذ، حاشیه نسخه «آداب المشق» اثر سلطانعلی مشهدی، سده ۱۰ هجری (مجموعه شخصی مهدی عتیقی).

دستور العمل دیگری برای آهار کردن

مقداری برنج بسیار سفید را در یک ظرف سفالی دهان گشاد و یا در تابه‌ای لعابدار می‌پزند، و نباید ظرف چرب باشد و بایست آن را شست؛ پس از پختن برنج آب آن را با الک ریز بافت و یا تکه پارچه‌ای پاکیزه صاف می‌کنند، سپس آن را بر پارچه‌ای پاک پهن می‌کنند تا خشک شود، و برخی مردم سبوس برنج را می‌پزند و آب آن را می‌گیرند و با همان کاغذ را آهار می‌زنند، و بعضی دیگر کتیرا را می‌خیسانند و به آن نشاسته اضافه می‌کنند، البته پس از آنکه نشاسته را در آب جوشانده باشند، و سپس آن‌گونه که توصیف کردم کاغذ را آهار می‌کنند.

که می‌خواهند بر آن می‌افزایند و مایع به دست آمده را در تشتی بزرگ خالی می‌کنند؛ پس از آن کاغذ را با احتیاط و آرام در آن فرو می‌برند تا پاره نشود، و پس از رنگ گرفتن و آغشته شدن کاغذ به مایع ساخته شده آن را بر روی طناب نازکی تافته شده از الیاف شاهدانه و در سایه می‌اندازند، و باید مراقب بود که آفتاب به کاغذ نخورد که آن را تباہ خواهد کرد، و نیز بایست هر چند لحظه یک بار کاغذ را بر روی طناب پشت و رو کرد تا دو سوی آن به هم نجسید، پس وقتی که خشک شد آن را بر روی تخته‌ای صاف و به وسیله مهره‌های از جنس شیشه مهره می‌زنند و صیقل می‌دهند.

دستور العمل کهنه نُماسازی کاغذ (آن گونه که خودتجربه کرده‌ام)

تابه‌ای از جنس مس برمی‌دارند و در آن ده رطل آب پاکیزه می‌ریزند. تابه را بر آتش قرار می‌دهند و مقداری نشاسته خوب و پاکیزه بر آن اضافه می‌کنند تا به جوش آید و چند جوش بخورد، به طوری که به مقدار دو انگشت و یا کمی بیشتر آب آن تبخیر شود. سپس کمی زعفران به مقدار نیاز و متناسب با پُررنگی و یا کم‌رنگی

دستور العمل دیگری برای همین کار

مقداری کاه کهنه را می‌گیرند و به مدت سه روز و یا بیشتر در آب می‌خیسانند، سپس آن را می‌جوشانند تا $\frac{1}{4}$ آب از آن برود و بعد به همان نسبتی که در روش اول بود مقداری نشاسته به آن می‌افزایند و با مایع به دست آمده همان کاری را می‌کنند که در روش قبل گفته شد، بدین ترتیب کاغذ به دست آمده کهنه [نُما] خواهد گشت.^۲

۲. پهن کردن و خشکانیدن لعاب به دست آمده از برنج پخته مناسب به نظر می‌رسد، و ظاهر آبا همان لعاب به دست آمده البته پس از سرد شدن آن کاغذها آهار می‌شوند.

۳. ظاهر منظور نویسنده آن نیست که کاغذ با این روش پوسیده به نظر می‌رسد و با صفات برخی کاغذهای کهنه را همانند خشکی و شکنندگی پیدا می‌کند، بلکه منظور رنگ زرد کاغذ است که گویا مروریام آن را بدین رنگ در آورده؛ در نتیجه می‌توان احتمال داد که این روش تنها درباره شیبه سازی کاغذهای کهنه‌ای که در زمان تولید به رنگ‌های مختلفی چون گلگون و غیره در نیامده باشند مفید است.

اصطلاحنامه: الیاف شاهدانه؛ قنب؛ آب آهک؛ چیر؛ آهار؛ نشاء؛ نشاء؛ مهره؛ مصقل؛ کاه؛ تبن.

برگی از نسخه «آداب المشق» اثر سلطانعلی مشهدی، سده ۱۰ هجری (مجموعه شخصی مهدی عتیقی).